

СЯМЕЙНЫЯ АРХІВЫ БЕЛАРУСКІХ ВЯСКОЎЦАЎ І ІХ ЛЁСЫ ПАДЧАС ДРУГОЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

В.С. Иванова

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь, ivanovavs@bsu.by*

Сямейныя архівы з'яўляюцца адной з праяваў культуры памяці, захавання сямейнай і індывідуальнай ідэнтычнасці. Для беларускіх вяскоўцаў да другой паловы XX ст. перадача памяці была пераважна вуснай. Традыцыі захавання сямейных архіваў не былі шырока распаўсюджанымі. Нешматлікія сямейныя архівы і артэфакты знішчаліся падчас вайны разам з іншай маёмасцю. У артыкуле на канкрэтных прыкладах вызначаюцца асноўныя характарыстыкі сямейных архіваў вяскоўцаў, стаўленне да іх і фактары, якія уздзейнічалі на ступень іх захаванасці.

Ключавыя словы: сямейныя архівы; сямейная і індывідуальная ідэнтычнасць; сямейны архівіст; дакументаванне; фотаіканастанс; лакальная супольнасць

СЕМЕЙНЫЕ АРХИВЫ ЖИТЕЛЕЙ БЕЛАРУСКОЙ ДЕРЕВНИ И ИХ СУДЬБЫ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

О.С. Иванова

*Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь, ivanovavs@bsu.by*

Семейные архивы – это проявление культуры памяти, семейной и индивидуальной идентичности. Для жителей белорусской деревни до второй половины XX века. передача памяти была преимущественно устной. Традиция хранить семейные архивы не получила широкого распространения. Немногочисленные семейные архивы и артефакты уничтожались во время войны вместе с другим имуществом. В статье на конкретных примерах выявлены основные характеристики семейных архивов жителей белорусской деревни, отношение к ним, и факторы, повлиявшие на степень их сохранности.

Ключевые слова: семейный архив; семейная и индивидуальная идентичность; семейный архивист; документация; фотоиконостас; локальное сообщество.

FAMILY ARCHIVES OF BELARUSIAN VILLAGERS DURING THE SECOND WORLD WAR

V.S. Ivanova

*Belarusian State University,
Niezaliežnasci Avenue, 4, 220030, Minsk, Republic of Belarus.
Corresponding author: ivanovavs@bsu.by*

Family archives are the manifestation of a culture of memory, preservation of family and individual identity. For Belarusian villagers until the second half of the 20th cent. memory transfer was predominantly oral. The tradition of preserving family archives was not widespread. Few family archives and artifacts were destroyed during the war along with other property. The article uses specific examples to identify the main characteristics of the family

archives of the villagers, the attitude towards them and the factors that influenced of their preservation.

Key words: family archives; family and individual identity; family archivist; documentation; photo iconostasis; local community.

Паняцце і асаблівасці сямейных архіваў, як комплекса сведчанняў аб мінулым, грунтоўна прааналізаваны ў даследаванні брытанскага культуролога, антраполога і музеязнаўцы Ганны Вудхэм пад назвай “Мы тое, што мы захоўваем” [1]. Асноўны тэзіс палягае ў тым, што сямейныя архівы з’яўляюцца месцам захавання і фарміравання сямейнай і індывідуальнай ідэнтычнасці праз матэрыяльныя аб’екты. Многія сем’і назапашваюць архівы, якія непасрэдна кажуць пра іх свядомасць. Гэта розныя матэрыялы – фотаздымкі, прадметы, дакументы, – якія захоўваюцца на гарышчах, у гаражах і шафах, а ўсё часцей – і на камп’ютерах. Гэта не толькі дакументы ў класічным разуменні, але хатняя прастора, асяроддзе, гаспадарка, якая аб’ядноўвае ўсіх членаў сям’і, як тых што жывуць разам, так і тых, што геаграфічна адмежаваны. Таксама гэта матэрыяльныя рэчы (коўдры, цацкі, прылады і нават расліны), усё што можа ўздзейнічаць і спрыяць фарміраванню сямейнай ідэнтычнасці. З іншага боку яно можа быць нязначным і незаўважным для іншых супольнасцей і індывідаў. Сямейны архіў уключае і незафіксаваныя сямейныя ўспаміны, сумесную аўтабіяграфічную памяць, якая ўплывае на індывідуальныя ўспаміны кожнага члена сям’і. Склад і значэнне сямейнага архіва такім чынам неструктураваны і нефармалізаваны, часам выпадковы і нематэрыяльны.

Сямейны архіў можа выступаць як стыхійны збор, але і як плён дзейнасці сямейнага архівіста. У такой якасці найчасцей выступаюць жанчыны. Для іх больш важная эмацыянальная прывязка да рэчаў і дакументаў, для мужчын – іх матэрыяльная, эканамічная ці юрыдычная значнасць. Брытанская прафесар–музеязнаўца Сьюзан Пірс, падкрэслівае, што культура стварэння сямейных архіваў з’яўляецца матрылінейнай [2]. У большасці выпадкаў сямейны архіў – гэта таксама нетыповая калекцыя, бо яго фарміраванне больш плаўнае, павольнае і нефармальнае.

Аб’екты сямейнага архіва надзвычай важныя ў фарміраванні ідэнтычнасці з асаблівым акцэнтам на будучыню. З іх дапамогай людзі будуць значэнні і ствараюць мэты свайго далейшага існавання. Па выражэнні брытанскага антраполога Даніэла Міллера такім чынам “прадметы робяць людзей” [3].

Што тычыцца іншых функцый сямейнага архіва, то яны таксама разглядаюцца амерыканскім навукоўцам у галіне інфармацыйных навук Віктарам Розенбергам. Ён звяртае увагу на тое, што сямейны архіў

прапануе гісторыкам ключавыя зыходныя матэрыялы для глабальных ці нацыянальных падзей, на больш інтымным узроўні. Знаёмства з дакументамі сямейных архіваў (на прыкладзе лістоў загінулага ў Халакосце сваяка) можа мець вынікам наладжванне бягучых сямейных, сацыяльных і міжасобасных адносін [4].

Спецыфіка архіваў сялянскіх сем'яў была упершыню разгледжана амерыканскім этнагісторыкам Марцінам Діскінам у 1979 г. На прыкладзе архіваў сялянскіх сем'яў у даліне Аахакі, зробленыя высновы аб тым, што тут захоўваецца набор дакументаў, якія тычацца многіх сфер сацыяльнага і эканамічнага жыцця. Гэты сучасны архіў складаецца з пяці відаў дакументаў. На той час адзначалася, што такім архівам не хапае вялікай гістарычнай глыбіні, і яго лепш выкарыстоўваць у спалучэнні з традыцыйнымі этнаграфічнымі матэрыяламі [5].

Памяць вяскоўцаў, у адрозненне ад памяці гараджан, традыцыйна перадавалася вусна, нават у другой палове XX ст. Вось, напрыклад, як пра гэта згадвае Міхаіл Сечка з в. Ліпляны ў Лельчыцкім раёне: *“Людзі расказвалі, а я сядзеў, малы, і слухаў. Раней у вёсцы збіраліся на вячоркі. Жанчыны кудзелю пралі ці ж ніткі сукалі. І расказвалі паміж сабой. А мужчыны курылі”* [6, с. 6]. Праз такія размовы, гэтаксама як і праз мову, спевы, казкі, байкі з вуснаў старэйшых дзеці выходзіліся ў любові да зямлі і працы, павагі да старэйшых, атрымлівалі пачаткі ведаў у розных галінах навук. Традыцыі перадаваліся з пакалення ў пакаленне. Гэты механізм камунікатыўнай памяці пачаў паступова разбурацца толькі ў пасляваенны час, калі жыхары, народжаныя ў вёсцы ў 1940–1950-х гг., сталі масава з'язджаць у гарады, дзе перад імі паўстала неабходнасць фарміравання новай гарадской ідэнтычнасці з іншай мовай, культурай і светабачаннем. У гэты ж перыяд, больш актыўным становіцца і дакументаванне ў межах сямейных і асабістых архіваў. Гэты працэс звязаны таксама і з ростам матэрыяльнага дабрабыту, культуры і свядомасці.

Самым распаўсюджаным відам дакументаў у сямейных архівах вяскоўцаў з'яўляецца фотаздымак. Нават у другой палове XX ст. ва ўсходнепалесскай вёсцы Ліпляны фатаграфавалі ў асноўным заезджыя фатографы, да якіх збягалася палова вёскі. Сярод захаванага пераважаюць партрэтныя фотаздымкі, якія рабіліся адзін ці некалькі разоў за жыццё. Вялікае распаўсюджанне мелі т.зв. сямейныя фотаіканастанасы ці рамкі з найбольш значнымі фотаздымкамі усіх членаў сям'і, значных падзей (нараджэнняў, хрэсбінаў, вяселляў). Праз фотаіканастанасы рэпрэзентуюцца сваяцкія сувязі, фарміруецца сямейная ідэнтычнасць. І значнасць гэтага аспекту жыцця вяскоўцаў падкрэслівалася дадатковым убраннем такіх

рамак, сходным з убраннем сапраўдных ікон з дапамогай ручнікоў, кветак і інш. аздобы.

У в. Чамярын, што на Піншчыне, ў другой палове ХХ ст. фатографам была звычайная вясковая жанчына Уляна Мельнік, якая такім чынам зарабляла на жыццё. Яна у сваіх успамінах вызначае асноўныя падзеі з жыцця сялянскай сям’і і вясковай супольнасці, якія фіксаваліся праз фота (вяселлі, пахаванні, вясковыя святы (каляды). Тут таксама можна казаць пра дамінаванне калектыўнага дакументавання жыцця ўсёй вясковай супольнасці, большую колькасць мужчынскіх фотаздымкаў, у параўнанні з жаночымі: *“Як венчалыся я фотографіравала ў вэлюну... Умер мій бацько – я фотографіравала на могылцах. Вёсе фотографіравала. Коляднікі ходзілі, неколы. Прыходзяць хлопцы, дзеўкі. Але фотографіруюцца найбольш хлопцы. А дзеўкі ўжэ в стороне стояць. Выносімо з хаты в слона. Садзяцца ўжэ хлопцы з звездою, з гармошкаю, з барабаном... Фотокарточку зраблю. Я вёсе роблю фотокарточки – одну собі покіну”* [7].

Ва Уляны Мельнік такім чынам назбіраўся сапраўдны вялікі фотаархіў штодзённага жыцця Пінскага раёна. Але яна не ставіла на мэце менавіта збор дзеля захавання, не адчувала значнасці дадзеных дакументаў як комплексу, толькі значнасць для канкрэтных людзей ці спецыялістаў, па руках якіх разыйшліся гэтыя фотаздымкі. У яе архівае іх засталася толькі пара дзесяткаў.

Катэгорыя вяскоўцаў больш шырокая чым катэгорыя сялян. Яе ўнутраны падзел можна ахарактарызаваць засноўваючыся на схеме, прапанаванай Майклам Фрышам і Таццянай Шчагловай: шэраговыя ўдзельнікі падзей з прыватным жыццёвым досведам (сяляне–калгаснікі, гандляры, рамеснікі), прадстаўнікі кіруючай эліты (пань, солтысы, кіраўнікі калгаса, сельскага савета), адукаваная эліта (настаўнікі, рахункаводы, святары) [9, с. 21; 10, с. 65]. Найбольш актыўнымі ў дакументаванні сямейнай гісторыі былі менавіта апошняя група, а таксама больш заможныя сяляне з т.зв. шляхецкіх вёсак. Вясковыя кіраўнікі, часта былі немясцовымі і пераязджалі, а склад іх архіваў быў скіраваны пераважна на дэманстрацыю дасягненняў на вызначаных пасадах (ганаровыя граматы, пасведчанні, узнагароды, фотаздымкі з афіцыйных мерапрыемстваў).

Значна больш захаванымі з’яўляюцца сямейныя архівы з Заходняй часткі Беларусі, якая ў 1921–1939 гг. уваходзіла ў склад Польшчы. Гэта акрамя ўжо названых фактараў большага матэрыяльнага дабрабыту і вышэйшай культуры дакументавання, звязана яшчэ і з меншымі стратамі падчас апошняй вайны. Калі ступень захаванасці невялікіх сямейных архіваў з даваеннымі фотаздымкамі ва Усходняй Беларусі складае 3–5%, то

ў Заходняй – 8–10%. У апошнім выпадку – гэтыя комплексы таксама значна больш грунтоўныя і цэласныя. Тут можна назваць архівы Станіслава Ушакевіча і Яўгеніі Чаплінскай [11]. Абодва яны, як дарэчы і Уляна Мельнік, выступаюць як захавальнікі не толькі сямейнай гісторыі, але і вясковай і нават гісторыі рэгіёну, звязваючы яе з гістарычным кантэкстам.

Станіслаў Ушакевіч, прадстаўнік вясковай інтэлігенцыі (інжынер-меліяратар) з в. Малэйкаўшчына, што на Іўеўшчыне, захаваў больш 200 дакументаў у сваім архіве. Самыя раннія з іх адносяцца да перыяду Першай сусветнай вайны – гэта пасведчанні яго бацькі і бабулі, выдадзеныя часовым нямецкім кіраўніцтвам. Гэта вялікая колькасць іншых асабістых дакументаў, метрычныя выпіскі, даведкі, абавязацельствы, сямейныя фотаздымкі, нямецкая і польская ваенныя карты, газеты і нават брытва міжваенных кантрабандыстаў. Ёсць дакументы і пра пачатак Другой сусветнай вайны для сям’і, з гэтымі падзеямі звязаныя і ўспаміны: *“Увосень 39 года, началася мабілізацыя. Прышла павестка. І майму бацьку трэба было з возам і з канём ехаць на мабілізацыю аж у Дзявенішкі. Там камісія ваенная прынімала: і каня прызналі негодным да абозу, а воз годны, воз забралі і далі дакументы. У мяне захаваўся дакумент, што у 100 злотых быў ацэнены воз. То бацьку пасля вайны вярнулі б 100 злата за ўзяты на вайну воз”*.

Станіслаў Ушакевіч (1931 г.н.) хіба адзіны з уладальнікаў сямейных архіваў, які назваў свой збор архівам, у значэнні дастаткова буйнога комплекса дакументаў, якія маюць значнасць. У ацэнках іншых рэспандэнтаў тэрмін “архіў” амаль заўсёды выкарыстоўваўся ў значэнні архіва дзяржаўнага. Сваім уласным зборам такой значнасці, афіцыйнасці і вагі звычайна не надавалася.

Архіў Яўгеніі Чаплінскай (1925–2019) – настаўніцы з в. Літва, што на Маладзечаншчыне – складаецца з некалькіх вялікіх фотаальбомаў з даваеннымі і пасляваеннымі здымкамі (іх таксама не менш 200), што адлюстроўваюць вясковую штодзённасць Валожыншчыны. Акрамя гэтай асноўнай часткі архіва ёсць т.зв. “дзявочы альбомік” з подпісамі, малюнкамі і пажаданнямі сяброў. Унікальны ён тым, што складаўся ў 1937–1946 гг. і зафіксаваў пажаданні тых, што былі вывезеныя ці загінулі падчас вайны. Акрамя гэтага ў складзе архіва ёсць успаміны, беларускі слоўнік, артыкулы, вершы ў электронным выглядзе. Сп. Яўгенія ў свае 90 гадоў мела таксама ўласную старонку ў фэйсбуку.

Другая значная прычына малаколькаснасці сямейных архіваў вяскоўцаў – гэта апошняя вайна. Толькі ў Лельчыцкім раёне было спалена 62 вёскі, некаторыя з іх разам з жыхарамі. У такіх экзістэнцыяльных

умовах людзі звычайна думалі пра фізічнае выратаванне сваё і сваіх дзяцей, магчымасць здабыць ежу. Для клопату аб выратаванні дакументаў, патрэбны дастаткова высокі ўзровень культуры дакументавання. Так, пасля бамбёжкі Вільні ў 1944 г., дырэктар Беларускага музея імя І. Луцкевіча, Янка Шутовіч вылезшы з-пад завалаў пайшоў аглядаць ці не пацярпелі зборы музея.

Былі падобныя выпадкі і ў вясковай гісторыі. Напрыклад, фотаздымкі 1920–х гг. сям’і Ранчынскіх з в. Ліпляны перажылі спачатку высылку ў Сібір усёй сям’і, потым спаленне вёскі. На жаль, памяці пра тое, якім чынам быў выратаваны гэты архіў не захавалася. І тут можна праводзіць толькі аналогіі. У в. Ліпляны даваенныя рэчы маглі быць захаваныя двума шляхамі. Першы, гэта калі жыхары вёскі закопвалі свае рэчы ў зямлю, каб выратаваць іх ад агню. Другі, гэта калі людзі, хаваючыся ў балотах бралі нейкія рэчы з сабой. Такім чынам, дайшоў да нашага часу даваенны ручнік Клаўдзіі Лось, які сёння стаў не толькі сямейнай рэліквіяй, але і рэліквіяй усёй вёскі, бо гэта адна з нешматлікіх захаваных тут даваенных рэчаў. Што тычыцца архіва Ранчынскіх, то ён мог захавацца яшчэ і ў родных, якія ў 1920–я гг. выехалі ў Польшчу.

Вайна прыводзіла не толькі да знішчэння архіваў, але адначасова адбывалася і дакументаванне. Найбольш распаўсюджанымі і цікавымі з’яўляюцца фотаздымкі, зробленыя падчас вывазу беларускіх вяскоўцаў на прымусовыя працы ў Германію. Пра фотаздымкі рэспандэнты абавязкова згадваюць, калі апісваюць свой побыт там: *“Я в Германіи была, у немцаў рабіла. У хазяйкі рабіла. Мы только удзвѣх з ей, ды малых дзяцей двое маленькіх. “Ост” гэдакі давалі, – такой мацерыяльчык. І прышываць трэба было. Але мы рабілі на шпілечку – і ў карман. І зойдем сфатаграфіравацца. Троху дзеньгі былі ў нас, плацілі. І мы фатаграфіраваліся”.* (Тамара Бязмен, 1926 г.н., в. Заполле, Навагрудскі р–н) [11] *“Мой хазяін буў у Германіі. Лось Уладзімір Кірылавіч. Яго і фатаграфія ёсць з Германіі. Яму 12 год было. Быў тры годы [там]. На заводзе прыстроіўся, да плёў рукавіцы. У баўэра работаў, на ферме.* (Клаўдзія Лось, 1927 г.н., в. Ліпляны, Лельчыцкі р–н) [11]

У сямейных архівах таксама часта адлюстроўваюцца стасункі з дзяржаўнымі архівамі і захоўваюцца копіі дакументаў адтуль. Так, напрыклад, фотаздымак бацькі зроблены падчас арышту і захаваны у следчай справе захоўвае ў сваім сямейным архіве Надзея Дуброва (1928 г.н.) з в. Дуброва, Мазырскага р–на. Ёсць дакументы аб рэабілітацыі, выпісы з метрычных кніг аб нараджэнні, архіўныя даведкі аб удзеле у партызанскім атрадзе і інш.: *“Бо маго бацька ў 37–м [1937] гаду забралі. Не далі і лампу засвеціць. Нашлі вразом народа. Тады ж хапун некі буў*

такі. Яго і шчэ на одного чловека ў нас у Веліком Бокові забралі, разам з ім... Тут недзе бацько мой, фотографія яго. Хоча ўнучак знаць, які буў дзед, што ў 37-м гаду забралі. Унук ў архіве знайшоў, у Мозыры. Пагляжу – як і сягонні сваго бацька бачу”.

Сустрадаюцца ў архівах і сшыткі з сямейнымі рэцэптамі і замовамі, як напрыклад ў сямейным архіве Вольгі Сечка з в. Ліпляны [6, с. 295–300].

Ёсць у складзе сямейных архіваў набыткі, якія можна аднесці да сямейных рэліквій (напрыклад, ужо згаданы ручнік Клаўдзіі Лось). У маёй бабулі, гэта была швейная машынка “Зінгер”, якую мой прадзед Іван Луфераў вынес з палаючай хаты пад стрэламі. Гэтая машынка карміла сям’ю ў пасляваенны час і апрадала ўсю вёску. Часта людзі надаюць вельмі вялікае значэнне рэчам важным для іх, але і выказваюць заклапочанасць тым, што іншыя не ўсе ўбачаць у гэтых аб’ектах такую ж значнасць. Тут можна прыгадаць гісторыю іконы, падараванай епіскапам Афанасіем Мартасам ў г. Навагрудку, будучаму вясковаму святару а. Георгію Сапуноу, якая прайшла з ім праз вайну і высылку: *“Иконка была в нашей комнате в общежитии Георгия Победоносца. Я думаю, ну, что я тут возьму, надо идти 20 километра пешком. Ничего такого не возьму. Возьму иконку. Растегнул себе рубаху и за рубаху бросил так вот эту иконку и пошёл. Тогда все жители уходили с города, потому что бомбили, стрельба на каждом шагу и убийства и всё”* [7, с. 106–107].

Яшчэ адна глыбокая сямейная гісторыя, звязаная з вясельнай хусткай Івана і Марыі Ласёў, якія разам пражылі доўгае жыццё. Іван Лось падчас інтэрв’ю ў 2018 г. казаў наступнае: *“Каб я дзвесце гадоў жыў, я б жонкі сваёй ніколі не пакінуў. Так яна мне падабалася”*. Марыя Лось на той час ужо памерла і ён з пяшчотай і перажываннем паказваў яе фота, што ляжала ў кішэні, потым вясельную хустку вышытую жонкай і падораную яму на пачатку сужэнскага жыцця. Туга па жонцы была настолькі моцнай, што і сам Іван Мікалаевіч хутка памёр. Хустку тую, па яго запавету, паклалі яму у труну. І тая сямейная рэліквія – сімвал сужэнскай вернасці і кахання – засталіся толькі на фотаздымку і фарзацы кнігі пра вёску Ліпляны [6].

Такім чынам, пытанне захоўвання і захаванасці сямейных архіваў і сёння з’яўляецца вельмі актуальным. Бо палягае найперш у свядомасці і адказнасці членаў сям’і. Так, напрыклад, нашчадкі Яўгеніі Чаплінскай, што жывуць за межамі Беларусі, палічылі магчымым, згодна яе запавету перадаць дакументы ў БДАМЛМ. Другая частка пытання палягае ў адсутнасці спецыялізаванага дзяржаўнага архіва і адпаведных спецыялістаў для працы з такімі зборамі, на этапах ад матывацыі да дакументавання да магчымасцяў шырокага інфармавання і выкарыстання дакументаў такога кшталту.

На захаванасць сямейных архіваў уздзеінічала культура дакументавання у канкрэтнай сям’і яе сацыяльны статус у межах вясковай супольнасці, апошня вайна. Вайна часам была таксама каталізатарам для дакументавання і з’яўлення сямейных рэліквій. Разнастайны склад аб’ектаў у складзе сямейных архіваў, такіх як фатаграфіі, пасведчанні, метрыкі, кнігі, лісты, рэцэпты, кнігі замоваў і святаў, іконы, узнагароды, прадметы побыту (ручнікі, швейная машынка, хустка) і інш. спрыяе фіксацыі памяці часта значна больш шырокая чым памяць асобнай сям’і, а можа распаўсюджацца на гісторыю вёскі, вясковай супольнасці ці народа ў цэлым. Сямейны архіў, як правіла, звязаны з вуснымі успамінамі, сямейнай памяццю і сямейнай ідэнтычнасцю. Ён становіцца падставай для стварэння біяграфічных ці сямейных аповедаў, інтэрпрэтацыі падзей уласнага жыцця ці гістарычных фактаў.

Тэрмін “архіў” ў дачыненні да сямейных ці асабістых набыткаў амаль не выкарыстоўваецца. Толькі у выпадку, калі ёсць значны комплекс дакументаў. Архівамі ў большасці выпадкаў вяскоўцы называюць вялікія дзяржаўныя сховішчы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Woodham A., King L., Gloyn L., Crewe V., Blair F. We Are What We Keep: The “Family Archive”, Identity and Public/Private Heritage // *Heritage & Society*. Volume 10, Issue 3. 2017. S. 203–220.
2. Pearce S. The Construction of Heritage: The Domestic Context and its Implications // *International Journal of Heritage Studies*. 1998. № 4 (2). S. 86–102.
3. Miller D. *The Comfort of Things*. Cambridge: Polity Press, 2008.
4. Rosenberg, V. The Power of a Family Archive // *Archival Science*. 2011. № 11 (1–2). S. 77–93.
5. Diskin, M. 1979. “The Peasant Family Archive: Sources for an Ethnohistory of the Present.” *Ethnohistory* (Columbus, Ohio) 26 (3): 209–229.
6. Іванова В. Ліпляны. Біяграфія і штодзённасць беларускай вёскі. Мінск, 2019.
7. Іванова В. Прамоўленая гісторыя. XX ст. у памяці жыхароў беларускай вёскі. Мінск, 2018. С. 220–237.
8. Уллына Мельнік, в. Чэмерын, Пінскі р-н, Брэсцкай вобл. 44(3) – 356 – 2707, 2708, 2709, 2710
9. Щеглова Т.К. Деревня и крестьянство Алтайского края в XX веке. Устная история. Барнаул, 2008. – С. 21.
10. Фриш М. Устная история и книга Стадса Теркеля «Тяжелые времена» // *Хрестоматия по устной истории / Перевод, составление и введение М.В. Лоскутовой*. СПб., 2003.
11. Беларускі архіў вуснай гісторыі. [Электрон. рэсурс]. Рэжым доступу: <http://nashapamiac.org>. Дата доступу: 20.04.2020